

Ioana-Ruxandra Fruntelată

i.frontelata@yahoo.com

Monografiile în interpretarea etnologică*

Coordonate culturale ale conceptului de „monografie”

La origine, monografia este o scriere care tratează exhaustiv (atât cât este posibil acest lucru) un subiect circumscris spațial și etnic, explorându-i devenirea și manifestările. Fără îndoială, dacă ne raportăm la primele scrieri considerate „monografii”, înțelegem că factorul uman sau mai precis, umanitatea adaptată la un anumit tip de locuire și viețuire împreună este aceea care justifică interesul autorilor ce alcătuiesc astfel de opere. De asemenea, primele monografii au intenție politică, de descifrare a „neamului străin” cu scop de apărare și cucerire, valoarea antropologică, de cunoaștere a Celuilalt, fiind, mai degrabă, adăugată de receptarea lor modernă. De exemplu, *Despre originea și țara germanilor* a lui Tacitus este opera unui istoric și om politic roman care trăiește într-o epocă în care germanii constituiau cel mai redutabil adversar extern al Imperiului Roman, un imperiu aflat încă în plină înflorire la finalul secolului I p. Chr. În același timp, așa cum s-a remarcat, scrierea lui Tacitus are certe valențe etnografice (Lascu, 1958a: XII-XV), astfel încât o putem considera un model *avant la lettre* al monografiei de gen și din această perspectivă, ni se pare util să zăbovim în rândurile următoare asupra surselor și conținutului ei.

Sursele probabile de informare despre germani ale lui Tacitus au fost orale: relatările aflate de la ofițerii romani care staționaseră în garnizoane germane; relatările negustorilor care veniseră în contact cu germanii; informațiile aflate de la prizonierii germani de război aduși la Roma după încheierea luptelor; în fine, poate chiar experiența personală a autorului, în a cărei biografie există o perioadă necunoscută, între anii 90 și 94, când se presupune că ar fi fost guvernator al Galliei belgice, provincie vecină cu Germania, poziție care i-ar fi permis să culegă informații utilizate ulterior în monografie (*idem*, 1958b: 94).

* Textul de față reia, cu unele completări, articolul apărut prima dată în *Studii de etnologie. In honorem prof.univ.dr. Ilie Moise*, coordonator: Andreea Buzaș, Editura Etnologică, București, 2018 (Ioana-Ruxandra Fruntelată, „Monografiile în interpretarea etnologică”, pp. 299-313). Îi mulțumesc lui Sebastian Ștefănuță pentru completările sugerate.

În ceea ce privește conținutul operei, acesta pare a fi o însumare de informații și observații înlănțuite în stilul concis și foarte expresiv caracteristic marelui istoric. Impresia care se degajă în urma lecturii este una de prospețime și soliditate, tipică pentru formația retorică și metoda de lucru a lui Tacitus, care se simțea obligat, atunci când prezenta faptele, să examineze toate izvoarele posibile, să prezinte informațiile contradictorii despre același fapt (în caz că găsea astfel de informații) și să-și expună și propria opinie despre subiect (*idem*, 1958a).

Iată, pe scurt, ce aflăm din opera lui Tacitus despre „țara germanilor”: limitele ei geografice, apele care îi scaldă pământurile, originea locuitorilor, un „mit fondator” (din „cântecele lor vechi, care e singurul fel de pomenire și de izvod la dânșii”), care le sunt neamurile și etnonimele, cu variante, relațiile lor cu lumea greacă, înfățișarea lor fizică, date despre relief, climă și resurse naturale, informații despre „mentalitatea economică” (spre deosebire de romani, nu pun preț pe argint și aur), apoi despre înzestrarea și tactica lor militară și despre „onoarea” în război. Textul se referă și la ierarhiile de putere, la comportamentul familiilor de războinici, la atitudinea față de femei, la religie (numele zeilor, elemente de cult, practici divinatorii), la legile pământului (judecăți și pedepse), se revine la ierarhiile de putere, după care se vorbește despre ocupații, locuirea rurală, port, relații de familie, educația copiilor, norme de reglementare a conflictelor, ospitalitate, viața cotidiană, alimentație, jocuri și competiții, condiția sclavilor, proprietatea asupra pământului și cultivarea ogoarelor, ritul funerar. În partea finală, se prezintă populațiile diferite, cu subdiviziunile, aculturațiile și mișcările lor. Ultima frază este lămuritoare pentru raportarea autorului la adevărul faptelor relatate: „Încolo, ce se mai spune sunt numai povești: că helusii și oxionii ar avea chip și față de om, dar trup și mădulări de fiară, lucru pe care neputându-l adevări, îl voi lăsa și eu nelămurit” (*idem*, 1958b: 103-127).

Dacă literatura canonică a Evului Mediu european păstrează cu fidelitate (retorică, stilistică, mitografică) modelele Antichității, încercând să reconcilieze tradiția „păgână” cu valorile creștine, odată cu epoca marilor descoperiri geografice, europocentrismul se confruntă cu alteritatea și apare nevoia cunoașterii străinului generic, nu pentru a-l înțelege, ci pentru a-l converti și a-l supune. O mostră foarte interesantă de scriere despre populațiile exotice din „Lumea Nouă” este cea a lui Garcilaso de la Vega, fiul căpitanului spaniol Sebastián Garcilaso de la Vega și al prințesei incase Chimu Ocllo, născut la Cuzco și educat de iezuiți. Cronica lui, cuprinzând informații despre cucerirea imperiului incas de către spanioli în secolul al XVI-lea și având avantajul de a prezenta relațiile dintre cucerii și cuceritori din perspectiva unui *insider-outsider* cu o certă vocație de „traducător cultural”, apare în 1609 (vol. I) și 1617 (vol. II) (Vega, 1974).

Aparținând inițial istoriei și devenind un auxiliar politic indispensabil pentru așa-numita „antropologie colonială”, „genul” monografic va fi împrumutat, de-a lungul timpului, și de alte științe, ajungând să desemneze orice scriere care se raportează la un subiect din cât mai multe

puncte de vedere. Putem consulta, astfel, în prezent, pe lângă monografiile „istorico-etnografice”, o serie de scrieri intitulate „monografii” și dedicate unui autor sau unei opere, citim monografii dialectale, monografii ale unei instituții ori ale unei reviste, monografii tematice, monografii „sociologice” și chiar monografii „contabile” (în economie).

În general, privim monografia etnografică, etnologică sau antropologică ca pe o descriere detaliată a unui subiect bine delimitat, ceea ce, aparent, o așază pe o poziție inferioară interpretării, care ar impune ridicarea datelor în concept, surprinderea liniilor ordonatoare ale faptelor și a articulațiilor dintre ele, identificarea schimbărilor care explică de ce lucrurile sunt într-un anumit fel și cum au ajuns ele să fie așa, pentru a parafraza o bine cunoscută frază despre metoda etnologiei formulată de Boas¹. Cu toate acestea, monografiile au fost și rămân „scriitura” etnologică/ antropologică prin excelență, consacrată ca atare începând de la Bronislaw Malinowski, părintele funcționalismului, care impune, prin lucrările lui², ideea că un antropolog trebuie să descrie exhaustiv și detaliat viața unui grup restrâns și omogen de indivizi (trib, clan), familiarizându-se, prin muncă de teren de lungă durată, cu punctul de vedere al membrilor grupului asupra culturii lor³. „Studiul monografic își află justificarea într-un proiect intelectual cu vocație generală: chiar dacă accentul este pus pe un grup bine delimitat, cercetarea nu vizează atât de mult obiecte empirice anume, cât problematici antropologice” (Géraud *et al.*, 2001: 30). Aceste problematici se modifică în timp și reflectă schimbările din teoriile etnologice/antropologice: Edward E. Evans-Pritchard (1940) consideră că antropologia socială nu trebuie să se ocupe exclusiv de „triburi”, „clanuri” și „clase de vârstă” (engl. *age-sets*), ci și de populații care fac parte dintr-un stat modern și interacționează cu instituțiile acestuia⁴; Robert Redfield teoretizează, în lucrarea lui din 1956

¹ Pentru a nu pierde din vedere nuanțările din enunțul antropologului „culturalist” american, reproduc citatul la care am făcut referire: “First of all, the whole problem of cultural history appears to us as a historical problem. In order to understand history it is necessary to know not only how things are, but how they have come to be. In the domain of ethnology, where, for most parts of the world, no historical facts are available except those that may be revealed by archaeological study, all evidence of change can be inferred only by indirect methods. Their character is represented in the researches of students of comparative philology. The method is based on the comparison of static phenomena combined with the study of their distribution” (Boas, 1920: 314-315).

² În special prin *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, publicată pentru prima dată la Londra în 1922, carte pe care autorul ei o consideră o „monografie”, repetând acest cuvânt în studiul introductiv.

³ Prima monografie construită explicit ca o descriere etnografică din interior a unei societăți tradiționale este însă cu mult anterioară funcționalismului: anume, *The League of the Ho-de-no-or-nee or Iroquois*, cartea lui Lewis H. Morgan din 1851 despre o comunitate nativ-americană (Bălan, 2011).

⁴ E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer. A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Este interesant de remarcat faptul că, în vreme ce B. Malinowski își definește cartea despre populațiile pacifice drept „monografie” încă din introducerea, cuvântul „monografie” nu apare în indexul volumului lui E. E. Evans-

despre „comunitatea mică”⁵ de nativi Maya din satul Chan Kom (Yucatan, Mexic), valoarea monografiei ca obiect și metodă a antropologiei culturale, afirmând că astfel de mici comunități, abordate holistic, constituie modele ale umanității în ansamblu (Redfield, 1960); publicând monografia unui sat al populației Ndembu, din zona central-sudică a Africii (*Schism and Continuity in an African society*, 1957), Victor Turner este interesat, inițial, de rolul relațiilor de rudenie în constituirea satului, apoi descoperă importanța ritualului și a magiei și începe să descifreze „simbolismul” riturilor Ndembu (Turner, 1967: 1-3); antropologul britanic Nigel Barley trimite la tipar, în 1983, monografia unei alte populații africane (*Symbolic Structures: An Exploration of the Culture of the Dowayos*), sub forma unui discurs savant, marcat de structuralismul lui Lévi-Strauss, dar o dublează cu o narațiune la persoana întâi despre experiența de cercetare (*Adventures in a Mud Hut: An Innocent Anthropologist Abroad*, apărută în același an), în care antropologul apare umanizat, revelându-și slăbiciunile și eșecurile (Tedlock, 1991); începând cu anii 1990, monografiile se confruntă cu dizolvarea comunităților așa cum erau ele înțelese în epoca pre-globală și antropologii (de exemplu, Harri Eglund în *Prisoners of Freedom*, o lucrare din 2006 despre populația din Malawi în era „transnațională” a drepturilor omului și a ONG-urilor) formulează discursuri postmoderne despre „formațiuni intermediare de putere” ori despre „para-infrastructuri” ce ilustrează reacții informale la tensiunile politice din societatea contemporană (Biehl și McKay, 2012).

Diversitatea scrierilor care, în prezent, sunt așezate în categoria monografiei ne permite să desprindem trăsăturile definiției ale acesteia: tratarea unui singur subiect din mai multe perspective, dintre care este obligatorie cea istorică (diacronică), pe baza unei cunoașteri aprofundate și a unei documentări cât mai complete, integrate sintetic într-o narațiune coerentă care să contureze un tablou general, dar, în același timp, detaliat, precis și dinamic al devenirii respectivului subiect. Observăm că această „monografie ideală” nu implică doar un demers descriptiv, de înscriere de informații, ci și o viziune de ansamblu asupra subiectului, imposibilă în absența unei interpretări orientate spre o anumită finalitate, afirmație cvasigenerală în bibliografia anilor 2000 despre valoarea interpretativă a metodei monografice („etnografice” sau a „descrierii

Pritchard despre o etnie sud-africană (nuerii). Acesta e mai preocupat să descifreze „relații” și „situații sociale” decât să înțeleagă „viziunea despre lume” a comunităților pe care le-a cercetat.

⁵ Marin Constantin notează că Marcel Maget a definit, în 1955, conceptul de „comunitate de intercunoaștere”, care poate fi considerat „complementar” celui de „comunitate mică” al lui Redfield. Pentru cercetătorul francez, în „comunitatea de intercunoaștere”, „[O]ricine este legat de celălalt printr-o rețea bilaterală de cunoaștere imediată” (Constantin, 2013: 50, n. 13). Desigur, cele două concepte („comunitate mică” și „comunitate de intercunoaștere”) pot fi asimilate și celui etnologic de „comunitate”, ca entitate diferită de „societate” prin calitatea „organică” a relațiilor dintre membrii ei.

dense”).

În practică, sunt puține monografiile care cumulează trăsăturile de mai sus: chiar dacă stăpânesc tehnica monografică a domeniului științific în care sunt formați sau la care aspiră, mulți autori nu reușesc să selecteze și să integreze sintetic materialul documentar într-o narațiune structurată și clară, fie pentru că resursele de timp și informație nu le-au permis să dobândească o cunoaștere aprofundată a subiectului pe care doresc să-l prezinte monografic, fie pentru că nu și-au format o viziune proprie asupra acestuia. Lipsa de viziune se reflectă în lipsa de coerență și este problema principală a multor monografii colective, care, în absența unei munci de echipă asumate competent și responsabil de toți participanții și coordonate de o persoană foarte bună cunosătoare a subiectului, rămân simple colecții de date, utile în sine, dar „moarte” dacă nu sunt procesate și asumate într-un discurs monografic veritabil.

Monografiile românești. Monografiile „native”

Prima schiță monografică tipărită a unui sat românesc este *Monografia comunei Ilva Mare* (așezare grănicerească din ținutul Năsăudului), de V. Gr. Borgovanu, publicată în „Revista nouă” din 1892 (Chelcea, 2001: 38). Autorul amintește un manuscris anterior, al lui Pavel Galan, de la 1863, pe baza căruia a realizat lucrarea și pledează pentru realizarea de monografii ale satelor, care ar putea constitui „izvoare” ale unei „adevărate istorii naționale a ținutului locuit de români” (*ibidem*). Cei peste o sută de ani trecuți din 1892 până în prezent nu au diminuat acțiunea monografică pornită din interiorul comunităților și datorată mai ales preoților și învățătorilor locali⁶. Un repertoriu al monografiilor „native” românești, care să fie permanent actualizat și la îndemâna tuturor celor interesați, ar constitui un depozit de date foarte util pentru cei care doresc să descindă în teren și în același timp, ar putea fi un obiect de cercetare în sine, dacă am urmări să studiem modelele istorice și zonale ale genului, relația dintre monografist/monografiști și monografie, evoluția viziunii și misiunii monografiilor etc. Dincolo de unele stângăcii de metodă sau de redactare și de lipsa perspectivei de ansamblu asupra aspectelor pe care le tratează, monografiile realizate de cei din interiorul comunităților închid în paginile lor, adesea, experiența unei vieți dedicate satului natal, scot la iveală documente inedite, conturează biografii (și autobiografii) memorabile și, nu în ultimul rând, pun în valoare bogăția patrimoniului cultural

⁶ Am răsfoit numeroase astfel de monografii publicate după anul 2000, dar a căror elaborare începuse cu mulți ani mai înainte. Un exemplu este cazul monografiei comunei Văleni-Dâmbovița, începută în 1938 de Ioan Fălculete și finalizată în 2015 de fiul acestuia, Ion Șerban Fălculete (Ioan Fălculete și Ion Șerban Fălculete, *Pe Dâmbovița în sus pe urmele lui Negru-Vodă și ale urmașilor săi. Vălenii din plaiul Dâmboviței. Pagini de viață și istorie*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2016).

imaterial în variațiile sale locale și cu detalii ce pot lumina, câteodată, semnificații diferite de cele cunoscute din interpretările canonice.

Monografie și filologie

În etnologie/ antropologia culturală, metoda filologică este legată de dezvoltarea teoriei difuzioniste a Școlii istorico-culturale, la începutul secolului XX. În esență, adepții acestei școli descifrează faptele de cultură informală din comunitățile rurale prin raportare la „cercuri culturale” geografic-istorice în care pot fi înscrise și în care se propagă, prin anumite legi de circulație și variație. Determinărilor geografice și istorice li se adaugă, în special prin contribuția teoretică a lui Fritz Graebner și P. Wilhelm Schmidt, „critica textuală” a materialului folcloric și etnografic. În contextul ei de apariție, metoda filologică în etnologie presupune reconstituirea unui „text inițial” prin explorarea contextului său genetic, identificarea interpolărilor și influențelor la care a fost supus, a transformărilor pe care le-a suferit și realizarea unui tablou diacronic al circulației și frecvenței variantelor (Cocchiara, 2004: 369).

Metoda monografiei filologice este teoretizată la noi în prefața lui Ovid Densusianu la *Graiul din Țara Hațegului*, lucrare apărută în 1915. Aceasta trebuie să includă un repertoriu regional, încadrat geografic, istoric și cu referire la punctul de vedere al locuitorilor privind probleme culturale ale actualității; textele din repertoriu trebuie redactate în transcriere dialectală și grupate după informatori (Bârlea, 1974: 362-364). „De abia în 1924 [în raportul lui Densusianu la ședința din 27 mai a Academiei Române] se schițează planul unei cercetări, întâi locale, apoi regionale de tip monografic, care să aibă ca scop urmărirea întregului repertoriu și a frecvenței în interiorul unui sat, apoi progresiv al unui ținut și al întregului teritoriu național” (Bârlea, 1974: 365).

În 1969, Ion Diaconu, unul dintre discipolii de frunte ai lui O. Densusianu, publică ediția a doua a *Ținutului Vrancei*, monografia zonală apărută inițial în 1930. Autorul insistă asupra necesității „unei experiențe ample de teren etnografic” (Diaconu, 1969: 30) și a discutării obiectului („folklor poetic-muzical”, cercetat în „starea [lui] actuală” [*ibidem*, 33, 34]) într-o problemă referitoare la relațiile dintre oralitate și scriere, anonim și paternitate, geneza faptului de folklor și caracterul colectiv al acestuia, text și melodie, circulație și variante (*ibidem*, 36 *sqq.*). Pentru interpretare, I. Diaconu folosește „metoda istorică și cea comparativă”. Prima constă în reconstituirea, pornind de la fapte actuale consemnate pe teren și de la documentare de bibliotecă, a unor „antecedente” ale elementelor de repertoriu poetic-muzical cercetate (pe autor l-a interesat în mod deosebit cântecul epic și în cadrul acestuia, a cercetat amănunțit variante vrâncene ale „Mioriței”); a doua implică o comparație a faptelor „de aceeași categorie” din regiuni diferite sau

ale unor popoare diferite, cu scop de a descoperi „deosebirea de esență” între ele. I. Diaconu vorbește și despre metode logico-filosofice – „metoda concordanței, a diferenței, a variațiilor concomitente, a reziduurilor (*John Stuart Mill*), ca și metoda clasică a inducției și deducției” – apreciind corect că aceste metode țin de o tratare sociologică a folclorului (*ibidem*, 65), dar și despre „metoda dialectologică” indispensabilă unui cercetător: „Nici nu se poate concepe de altfel folklorist integru fără o pregătire serioasă în filologie și dialectologie” (*ibidem*, 66). Reținem, dintre alte idei prezente în prefața lui I. Diaconu (foarte interesante din perspectiva istoriei etnologiei românești, dar care nu fac obiectul studiului de față), doar afirmația că numai un „localnic” poate realiza cu succes o „cercetare monografică regională – în direcția etnografiei și folclorului”, pentru că „i-a intrat în sânge trecutul glorios al ținutului natal (peisaj, grai, cântec, artă, viziune etnică locală, trai străbun” și aparține la „trăirea dialectală organică” din zonă, însă, în același timp, acest „cercetător localnic trebuie să-și scruteze ținutul (...) într-o perfectă ținută intelectuală: informație precisă asupra trecutului (cât și a prezentului) regional, obiectivă, minuțioasă, cuprinzătoare, cât mai variată și mai dezinteresată” (*ibidem*, 67-68).

În intenția cercetătorului, monografia finalizată a Vrancei (din care au apărut patru volume, două în timpul vieții autorului și două postum, în 1989, îngrijite de Paula Diaconu Bălan) urma să includă un indice de sate, un registru de informatori, indicele temelor lirice (un fel de „tipologie folklorică locală”), un registru geo-etno-istoric (pentru sistematizarea conținutului „textelor-convorbiri”) și bibliografia ariilor de circulație folklorică a materialului cules pe teren (*ibidem*, 17-19).

Trecând în revistă, chiar și sumar, problemele și soluțiile de interpretare a materialului pe care le ridică o monografie folkloristică, etnografică și filologică precum aceea a lui Ion Diaconu, înțelegem că metoda de „critică textuală” a culturii populare tradiționale, pornind de la fapte actuale de teren transcrise dialectal și reconstituindu-le contextul diacronic prin analiza istorică a variantelor și prin compararea lor, nu a fost încă suficient studiată, probabil și datorită specializării riguroase pe care o impune, cu toate că a dus la rezultate remarcabile, ce depășesc cu mult o simplificare „textualistă” a obiectului.

Monografie și etnografie

Monografiile etnografice mută accentul de pe „faptul de folclor” văzut, în sens lingvistic, ca „fapt de vorbire” și tratat „textual”, pe relația între cadrul natural al unei așezări omenești și „faptele de viață colectivă” pe care acesta le determină și le explică (Chelcea, 2001: 45). Din perspectivă metodologică, „geografia culturii” se revendică tot de la Școala istorico-culturală (v. *supra*), afirmată în spațiul academic german prin lucrările unor geografi și etnologi precum Leo

Frobenius, Friedrich Ratzel sau Bernhard Ankermann, autori ai unor interpretări construite în jurul conceptelor de „morfologie a culturii”, „antropogeografie” sau „regiune culturală”.

Lucrarea lui Teofil Frâncu și George Candrea, *Români din Munții Apuseni (Moții)*, apărută în 1888, pornește de la o cercetare asupra graiului zonal, dar include informații ce țin de locuire, ocupație, manifestări comunitare, rituri și creații folclorice, așadar tinzând spre abordarea exhaustivă a culturii zonale (Datcu, 2010: 102-103), abordare ce va caracteriza, în secolul XX, monografiile etnografice.

Teoreticienii autohtoni ai metodei etnografice sunt Simion Mehedinți, care și-a susținut în 1898 teza de doctorat despre „Inducția cartografică” la Universitatea din Leipzig, chiar sub îndrumarea lui Fr. Ratzel, precizându-și punctele de vedere asupra relației dintre mediu și cultură îndeosebi în discursul de recepție la Academia Română („Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale”, 6 iunie, 1920, cu adaosul ulterior despre „Creștinismul românesc” [Neagu, 2012: 13, 15]) și George Vâlsan, adept, de asemenea, al perspectivei antropogeografice și argumentând că monografiile trebuie să se refere la „unități de pământ cât mai întregi”, precum mici regiuni care cuprind sate și orașe aflate în relație organică unele cu celelalte (Chelcea, 2001: 45).

Un prim model izbutit al monografiei etnografice locale românești este lucrarea lui V. Păcală din 1915, dedicată comunei Rășinari, din județul Sibiu, în care autorul descoperă că realitatea de „nesfârșită complexitate” la care se referă monografistul poate fi prezentată mai exact dacă sunt introduse aspecte ce țin de locuire sau arta populară, bine descrise și însoțite „de instrucțiuni bune și de reproduceri fidele” (*ibidem*).

Metoda este pusă în practică în mod referențial de Romulus Vuia, discipol al lui G. Vâlsan, în teza lui de doctorat, publicată în 1926 sub titlul *Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor. Studiu antropogeografic și etnografic*. Dintr-un proiect monografic mai vast, pe care dorea să-l realizeze și pentru care a strâns material timp de cincizeci de ani, fără să-l poată publica în totalitate, autorul a finalizat, în cartea citată, o prezentare a comunităților cercetate împărțită în cinci capitole: *Cadrul geografic; Trecutul, colonizări, mișcări de populație; Populația; Ocupația locuitorilor; Așezări și tipuri de case* (Ișfănoni, 2006: 21). Preocuparea lui Romulus Vuia pentru monografiile zonale se datorează unui interes tipologic: el dorește să sistematizeze informațiile de teren și să le grupeze, în principal, după „tipuri” de așezări, de case și de forme de viață economică. Sistemul astfel creat se constituie într-o argumentație etnografică a continuității românilor în Transilvania. În același timp, Vuia este interesat de graiurile locale și de portul popular, pe care-l documentează și vizual, cu desene și fotografii pe care Mihai Pop le consideră de o calitate excepțională (Pop, 1998: 302-303).

Anvergura intelectuală și profesională a lui Nicolae Dunăre⁷ i-a permis să coordoneze monografiile zonale precum cea despre Țara Bârsei, alcătuită din două volume (I, 1972, II, 1974). Jordan Datcu (2006: 350) remarcă, în *Țara Bârsei*, deschiderea „antropogeografică, etnoistorică, etnoculturală, lingvistică și folcloristică” a lucrării, considerând că este „prima monografie etnologică din literatura românească de specialitate, o sinteză a experienței metodologice a școlii monografice sociologice de la București și a școlii etnografice clujene”.

În ansamblu, câștigul teoretic indiscutabil al monografiilor etnografice este dat de sublinierea relațiilor complexe dintre spațiu și comunitatea umană, delimitând un întreg pe care astăzi îl numim „peisaj cultural/etnografic/etnologic”⁸ și-l studiem – printre alte direcții posibile – din perspectiva antropologiei economice și a ecologiei culturale.

Monografii sociologice

„Monografia socială”/ „sociografia”/ „studiul de caz” urmărește, în Europa secolului al XIX-lea (Franța și Germania), dar și în America de Nord, „coborârea” savantului sociolog din turnul lui de fildeș și studierea directă a vieții sociale (în unele aspecte ale ei, cum ar fi gestionarea bugetului de familie, de exemplu), cu scop de a elabora un proiect de optimizare a traiului claselor defavorizate (Gusti, 1965: 121-122).

În spațiul românesc, „monografia sociologică” se constituie ca o aplicare a doctrinei sociale a lui Dimitrie Gusti⁹, doctrină ce vizează cunoașterea realității sociale în ansamblu și „este nouă tocmai prin legăturile strânse cu teoria, prin structura ei sistematică și prin încercarea de a întemeia știința întregă pe cercetarea directă și colectivă a faptelor și pe legătura constantă și din ce în ce

⁷ Licențiat în litere și filosofie și doctor în filosofie al Universității din București, unde i-a avut ca profesori, printre alții, pe D. Gusti și pe S. Mehedinți, obținând al doilea doctorat, în istorie, la Universitatea din Cluj și activând la Cluj ca universitar și cercetător (Datcu, 2006), este cunoscut mai ales ca etnograf și specialist în artă populară, dar formația lui intelectuală și evoluția profesională invită la o reconsiderare a operei din perspectivă etnologică.

⁸ Pentru o discuție aprofundată a termenilor de „peisaj etnografic” (utilizat prima dată la noi de Ion Ghinoiu și Valeriu Butură, în același an, 1978, în două lucrări distincte), „peisaj etnologic” și a altora din aceeași categorie, v. David, 2015.

⁹ Textul fundamental pentru doctrina gustiană este „Sociologia monografică, știință a realității sociale”, publicat în 1934, în volumul *Sociologia militans*, la care se adaugă două conferințe susținute în limba franceză, la Universitatea Sorbona, publicate la Paris în 1937, sub titlul „La Monographie et l'Action monographique en Roumanie. Conférences données à l'Université de Paris” și trei comunicări prezentate la Academia Română. Doctrina profesorului este discutată și dezvoltată în multe studii ale discipolilor lui, mai ales în cele din 1934 ale lui Traian Herseni (*Teoria monografiei sociologice*) și Henri H. Stahl (*Tehnica monografiei sociologice*).

mai întinsă cu ele” (*ibidem*, 121-122). Deși ea a fost pusă în practică în special la sate (începând cu cercetarea din 1924, de la Goicea Mare, realizată cu membrii seminarului de sociologie al Universității din București), fiind o „*metodă explicativă*”, pentru că nu se mulțumește să arate cum este un sat, ci și pentru ce este așa în raport cu condițiile lui fizice, biologice, istorice și psihice și cu structura voinței”, Gusti precizează că „monografia sociologică” se poate aplica oricărei „unități sociale” (cartier urban, regiune sau orice grup uman în interiorul căruia acționează „aceeași voință socială”) (*ibidem*, 149).

Monografia sociologică studiază „unitățile sociale” având în vedere „cadrele socialului” (potențialul mediului în care se dezvoltă unitățile sociale): cosmologic, istoric, biologic și psihologic și „manifestările socialului” (rezultate ale acțiunii unităților evidente în realitatea socială): „constitutive” (economice și spirituale) și „reglatoare”/„funcționale” (juridice și politice).

Cele trei sarcini fundamentale ale monografiei sociologice sunt: aflarea originii unei instituții sociale (prin metodele psihologică și evolutiv-istorică); aflarea cauzelor stării economice, politice, juridice și spirituale a instituțiilor sociale (prin metodele comparativă și statistică); și cunoașterea sintetică a proceselor de dezvoltare, a legității realităților și necesităților sociale (*ibidem*).

Dincolo de obiectivele ei specifice, finalitatea monografiei sociologice este obținerea unui „corp unitar de cunoștințe” ce aveau să alcătuiască o „*știință a națiunii*”, care, fără să fie o disciplină autonomă cum este sociologia, strânge laolaltă, unifică și sistematizează datele științifice privitoare la cea mai de seamă și mai complexă unitate socială, națiunea, punând la dispoziția tuturor, dar mai ales a conducătorilor, materialul necesar pentru orientarea și acțiunea lor etică și politică” (*ibidem*, 153).

Cercetările de teren inițiate de Gusti și desfășurate, în perioada interbelică, în peste șaiszeci de sate românești, durau minimum treizeci de zile și mobilizau echipe de patruzeci-cinzeci până la optzeci-nouăzeci de oameni. Din aceste cercetări au rezultat monografiile colective locale, precum acelea ale satelor Nerej, Drăguș și Clopotiva, lucrări teoretice de referință interdisciplinară, o arhivă voluminoasă de materiale de teren ce devine, după 1989, obiectul unei „recuperări continue” și o platformă ideatică efervescentă, care a adunat mari spirite ale epocii într-un dialog cu rezonanță amplă în discursul socio-uman românesc.

Faptul că Gusti a obținut un sprijin puternic pentru proiectul lui sociologic din partea statului român întregit la 1918 a dus la replicarea acțiunilor monografice în rețeaua instituțională națională: astfel, în cadrul Institutului Social Banat-Crișana din Timișoara (primul institut social regional din țară, înființat în 1932), sub coordonarea lui Cornel Grofșorean, se desfășoară campanii de teren orientate spre realizarea unor „monografii centrate pe problemă”, adică urmărind să cerceteze și să înțeleagă doar anumite aspecte actuale ale „realității sociale” din satele Banatului

(depopularea, „desnaționalizarea lentă a elementului românesc de-a lungul Dunării”, situația coloniștilor români din Banat etc.) (Bălan, 2004: 37 *sqq*).

Unul din postulatele monografismului este acela că o monografie nu poate fi niciodată încheiată, pentru că este imposibil să cuprindă toate aspectele unei culturi complexe și în continuă prefacere, oricât de circumscrisă local ar fi acea cultură. Doctrina socială a lui Gusti oferă un model de cuprindere a realului integral și acțiunea monografică se dorește a fi aplicarea acestui model în practică. Cu toată bogăția rezultatelor Școlii Sociologice de la București, dezideratul ei s-a dovedit utopic, dar, după cum formula retrospectiv Henri H. Stahl, a fost o „frumoasă nebunie culturală”, o „străduință nobilă” pusă în slujba unui „ideal” (Stahl, 1981: 416) și care, privită din perspectivă etnologică, demonstrează că demersul monografic este un catalizator indispensabil pentru interpretarea culturilor vii.

Monografii etnologice

O monografie etnologică ar trebui să pornească de la identificarea unui „fapt social total” din comunitatea studiată, adică a acelui element în care se exprimă „împreună și în același timp toate felurile de instituții: religioase, juridice și morale – atât politice, cât și familiale; economice – și acestea presupun forme aparte ale producției și consumului sau, mai degrabă, ale prestației și distribuției; fără a mai pune la socoteală fenomenele estetice la care ajung aceste acte și fenomenele morfologice pe care le manifestă aceste instituții” (Mauss, *apud* Géraud *et al.*, 2001: 183).

Însă acest lucru nu este deloc simplu, ci seamănă cu munca unui căutător de aur care poate cerne tone de nisip din albia unui râu până găsește un fir din metalul prețios pe care-l caută. „Din suma de condiții și din variabilitatea de forme ce oferă natura pentru unele locuri, avem anumite trăsături principale de observat, fără de care întreaga muncă a monografistului ar fi aproape zadarnică. Prin ceea ce este caracteristic pătrunzi deci în însăși realitatea vieții satului. Aceasta va dovedi de aici încolo un monografist dotat față de unul improvizat” (Chelcea, 2001: 41).

Primul monografist care întreprinde, cu erudiție și vocație, operația de decantare ce-i permite să explice ramificațiile unei culturi informale pornind de la un element caracteristic al acesteia este Ion I. Ioniță. Cultura studiată este cea a Țării Oltului, iar „faptul social total” identificat este „ceremonia agrară a cununii”. Cartea lui Ion I. Ioniță, *Dealul Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului*, publicată în 1943, se bazează pe teza de doctorat susținută în 1940, sub îndrumarea lui D. Gusti. Licențiat în filosofie, drept și pedagogie, foarte bun cunoscător al curentelor de idei din etnologia și antropologia culturală a epocii lui, admirator al lui Lucien Lévy-Bruhl și Marcel Mauss și participant la campaniile monografice ale Școlii sociologice de la București (la Drăguș, Runcu și Cornova), autor al capitoului despre „Manifestările spirituale în

cercetarea sociologiei” din *Îndreptarul metodologic al monografiilor sociologice* coordonat de D. Gusti (Mohanu, 1996), Ion I. Ionică își asumă până la capăt exercițiul monografic și, dintre toți colegii lui de generație și de idei, este singurul capabil să găsească un fir conducător ce-i va permite să transforme materialul voluminos adunat pe teren într-o scriitură coerentă și să demonstreze cum poate fi înțeleasă unitatea în diversitate și în mișcare a culturii informale exprimate într-o arie omogenă.

În prezența intuiției „faptului social total” [ritul de seceriș], monografia lui Ion I. Ionică se dezvoltă gradual, arătând cum interpretarea variațiilor locale într-un spațiu delimitat istoric, geografic și etnografic – Țara Oltului – poate explica raportul dintre parte și întreg în cultura populară tradițională situată în spațiu și în timp.

În privința poziției sale teoretice, autorul mărturisește, încă de la început, că s-a lăsat „îndrumat” de „necesități pe care le aduce natura însăși a faptelor de cercetat” și „pornind de la realitatea vie și concretă, care este aceea a satului” și-a dat seama că „o instituție socială (bunăoară claca la judele feciorilor), o credință (aceea în strigoii de bucate), un obiect ritual (cununa de grâu) și alte asemenea fapte nu stau închise în unitatea de viață concretă a unui singur sat” (Ionică, 1996: 7). În același timp, „faptul social” trebuie înțeles „în lărgimea lui”, în fiecare dintre variantele lui locale, pentru a-i putea fi explicată funcționalitatea: „Ființa întregă a faptului social nu poate fi exprimată printr-una din formele sale particulare și nici prin schema comună tuturor acestora, ci numai prin această schemă *plus* ansamblul variațiilor sale teritoriale, considerate ca limite posibile pentru înfățișările faptului” (*ibidem*, 8). Mai departe, Ion I. Ionică formulează explicit ideea de tipologie a faptului social, idee ce fusese aplicată textului folcloric în monografiile filologice, dar pe care el o ia din filosofia lui Werner Bergfold, pe care-l citează. După stabilirea limitelor terenului („țara”, ca „unitate regională [caracteristică] a vieții românești” [*ibidem*, 11]), cercetătorul își stabilește perspectiva de interpretare: „Faptele trebuiesc văzute atât în unitatea lor originară de viață, ce rămâne să fie reconstituită din urmele fragmentare, cât și reasezate în societatea actuală și fixat locul ce-l ocupă în ea, ca rezultat al unui proces continuu de adaptare funcțională. Cele două aspecte sunt deopotrivă reale, iar considerarea lor deopotrivă necesară” (*ibidem*, 13). În continuare, el precizează că interpretarea va ține seamă, concomitent, de „logica internă” și de „cercul de viață socială” al faptelor, explicându-le în serie tipologică și în cadrul „unității sociale” unde se manifestă: „Cercetarea tipului este mai mult analitică și tehnică, aceea a unității: sintetică și vitală. (...) Cele două cercetări se întregesc și se presupun una pe alta” (*ibidem*, 21).

Structura monografiei urmează îndeaproape ipoteza de cercetare, urmărind ca, pe baza descrierii etnografice riguroase, să desprindă semnificațiile și funcțiile faptelor studiate, să le sistematizeze și să le explice variațiile și să le interpreteze ca parte a culturii prezentului, dar și ca parte a unei tradiții culturale moștenite pe cale orală. I. I. Ionică face, așadar, o cercetare de tip

calitativ, în care combină funcționalismul cu antropogeografia, cu metoda gustiană și cu tipologia culturii și îl interesează, ca pe C. Lévi-Strauss, „incintele mentale” unde se naște faptul de cultură, respectiv, „semnificațiile” care se vor traduce, pe teren, imperfect, în „funcții”, dar nu se vor dizolva niciodată definitiv în tumultul vieții sociale, ci își vor păstra și o valoare antropologică intrinsecă, de simbolizare a raporturilor (cognitive, afective, expresive) între om și lume. În același timp, el are o reală vocație etnologică, știe să „observe” și să „scrie” terenul, utilizând și adaptând uneltele teoriei pentru a crea un model explicativ al culturii „neexplicitate”. Metoda lui va fi aplicată și de Traian Herseni, în studiul lui despre „paleoetnografia cetelor de feciori din Țara Oltului”, dar fără a atinge aceleași rezultate excepționale, poate și pentru că „faptul social total” cercetat de Herseni este mai complex și mai dificil de „etnografiat” în toate nuanțele lui.

Dintre monografiile etnologice recente, un bun exemplu este *Cartea Cutului: monografia unui sat transilvan*, realizată de Ilie Moise (2014). Autorul, originar din satul Cut (județul Alba), se află într-o poziție privilegiată pentru a realiza monografia acestei vechi vetre de locuire românească, cu prima atestare documentară în anul 1291: el este, deopotrivă, un fiu al satului care a rămas permanent conectat la realitățile din comunitatea natală, contribuind activ la cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural al acesteia și un etnolog universitar de formație filologică, editor al prestigioasei publicații *Studii și comunicări de etnologie* (ajunsă, în 2018, la volumul XXXII) și autor al unor opere etnologice de referință pentru mediul profesional național. Cunoașterea aprofundată a localității Cut se datorează, așadar, în primul rând, traiului în sat, în anii de formare a deprinderilor fundamentale și în al doilea rând, distanțării, prin enculturație, de *ethosul* familiar, exercițiu obligatoriu pentru a da scriiturii claritatea și concizia necesare demersului monografic. Adăugând la acestea experiența cărturărească și talentul de a așeza în pagină fapte de cultură născute în oralitate, precum și perseverența de a sublima, în ediția cea mai recentă a monografiei Cutului, o serie de variante anterioare (una dintre acestea, din 1990, fiind intitulată, semnificativ, *Cutul – eșantion de cultură și civilizație tradițională românească*), înțelegem de ce volumul din 2014 constituie un model al genului, prin știința de a integra o cercetare proprie de teren într-un context istoric și cultural complex, prin acordarea unui loc firesc și unei dimensiuni potrivite fiecărui eșantion de „viață folclorică” studiat, prin ilustrarea adecvată cu martori vizuali și nu în ultimul rând, prin armonizarea notei subiective cu viziunea științifică asupra subiectului. Propunându-și să traseze „coordonatele dezvoltării” localității Cut „de la prima atestare documentară” până în anul publicării volumului, Ilie Moise compune o monografie din trei capitole echilibrate, unul care se referă la „Cadrul geografic, istoric și cultural” (cuprinzând date despre așezarea geografică, istoricul și denumirea localității, „tipul și caracterul” populației, biserică și alte instituții de învățământ și cultură, precum și despre „aspecte ale graiului local”), al doilea ce prezintă „Ocupațiile tradiționale” locale (agricultura, creșterea animalelor, viticultura,

meșteșugurile la care se asociază „unități și instrumente de măsură”, industria casnică textilă și alimentația tradițională) și al treilea, cel mai amplu, intitulat „Etnografie și folclor” (unde sunt sintetizate informații despre „gospodăria tradițională”, „casa de locuit”, „portul popular”, „ornamentația”, „datini și obiceiuri calendaristice”, „jocul duminical, claca și șezătoarea”, „obiceiuri legate de momente din viața omului” și „literatura populară”, respectiv, „poezia obiceiurilor”, „descântecul”/„poezia magică”, „lirica populară”, „cântecul și jocul de copii” și „alte genuri și specii”). Volumul se încheie cu „Câteva concluzii”, un „Indice de informatori”, un „Glosar dialectal”, „Lista ilustrațiilor” și o „Bibliografie selectivă” (Moise, 2014). Lipsesc, din capitolul al treilea, doar datele ce țin de competența etnomuzicologului și a etnocoreologului, dar, așa cum am menționat deja, o monografie nu trebuie să fie exhaustivă, ci sintetică și integratoare, așa cum este cea la care ne referim și pe care o considerăm o monografie etnologică modernă, ce ne oferă toate elementele (inclusiv aparatul critic) necesare pentru a interpreta cultura populară tradițională românească din perspectiva relației dinamice între local și regional și între tradiție și inovație (diversitate și unitate, variantă și tip etc.).

În concluzie, putem afirma că monografia etnologică nu constituie doar un catalog de date despre comunitatea/comunitățile dintr-un sat/ un oraș/ o zonă/ o regiune sau un instrument de lucru necesar unei (noi) descinderi în teren, ci reprezintă, în primul rând, o interpretare a culturii informale circumscrise spațial și cercetate calitativ, un model de problematizare a documentului etnologic (obținut în urma textualizării și contextualizării informațiilor de teren) prin raportare la conceptele și teoriile actuale ale domeniului, o re-creare a unei lumi din perspectiva unei viziuni integratoare asumate științific și exprimate sintetic.

BIBLIOGRAFIE

Bălan, Carmen Cornelia, 2004, *Monografia centrată pe problemă*, București: Tritonic.

Bălan, Sergiu, 2011, *Ethnographic Method in Anthropological Research*, <http://cogito.ucdc.ro/dec2011/en/ethnographicmethodinanthropologicalresearchsergiubalana6.pdf> (accesat la 11 iulie 2018).

Bârlea, Ovidiu, 1974, *Istoria folcloristicii românești*, București: Editura Enciclopedică Română.

Biehl, João și Ramah McKay, 2012, “Ethnography as Political Critique”, în *Anthropological Quarterly*, vol. 85, no. 4, pp. 1209-1228.

Boas, Franz, 1920, “The Methods of Ethnology”, în *American Anthropologist*, New Series, vol. 22, October-December, 1920, no. 4, pp. 311-321.

- Chelcea, Ion, 2001, „Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale” [1934], în *Etnografie și sociologie*, Ediție îngrijită de Septimiu Chelcea, București: Editura Universității din București, pp. 37-51.
- Cocchiara, Giuseppe, 2004, *Istoria folclorică europeană. Europa în căutare de sine*, București: Saeculum I. O., traducere de Michaela Șchiopu.
- Constantin, Marin, 2013, *Monografia satului transilvănean Tilișca: monografism și holism în antropologia culturală a unei comunități pastorale românești*, București: Editura Etnologică.
- Datcu, Iordan, 2006, *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București: Saeculum I. O.
- Datcu, Iordan, 2010, „O monografie centenară” [1988], în *Miscellanea Ethnologica*, București: Saeculum I. O, pp. 101-103.
- David, Lucian, 2015, *Peisajele etnografice din România*, București: Editura Etnologică.
- Diaconu, Ion, 1969, *Ținutul Vrancei. Etnografie-Folklor-Dialectologie*, vol. I, București: Editura pentru Literatură.
- Evans-Pritchard, E. E., 1940, *The Nuer. A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, Oxford: Clarendon Press.
- Géraud, Marie-Odile, Olivier Leservoisier și Richard Pottier, 2001, *Noțiunile-cheie ale etnologiei. Analize și texte*, Iași: Polirom, traducere de Dana Ligia Ilin.
- Gusti, Dimitrie, 1965, *Pagini alese*, București: Editura Științifică.
- Ionică, Ion I., 1996, *Dealul Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, bibliografia scrierilor autorului și indici de Constantin Mohanu, București: Minerva.
- Ișfănoni, Rusalina, 2006, *Pădureni Hunedoarei*, București: MIRABILIS.
- Lascu, N., 1958a, „Viața și opera lui Tacitus”, în Cornelius P. Tacitus, *Opere I. Dialogul despre oratori. Despre viața și caracterul lui I. Agricola. Despre originea și țara germanilor*, București: Editura Științifică, pp. VII-XXVI, traducere de H. Mihăescu (*Dialogul despre oratori*), N. I. Niculiță (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*), Teodor A. Naum (*Despre originea și țara germanilor*).
- Lascu, N., 1958b, „Prefață”, în Cornelius P. Tacitus, *Opere I. Dialogul despre oratori. Despre viața și caracterul lui I. Agricola. Despre originea și țara germanilor*, București: Editura Științifică, pp. 93-102, traducere de H. Mihăescu (*Dialogul despre oratori*), N. I. Niculiță (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*), Teodor A. Naum (*Despre originea și țara germanilor*).

- Mohanu, Constantin, 1996, „Studiu introductiv”, în Ion I. Ionică, *Dealul Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului*, București: Editura Minerva, pp. V-XVIII.
- Moise, Ilie, 2014, *Cartea Cutului: monografia unui sat transilvan*, Alba Iulia: ALTIP.
- Neagu, Costică, 2012, „Simion Mehedinți – spirit enciclopedic”, în *Geograful* [Revista Asociației Profesionale a Geografilor din România], anul IV, nr. 1-4, pp. 9-29.
- Pop, Mihai, 1998, „Romulus Vuia – etnograf”, în Mihai Pop, *Folclor românesc I. Teorie și metodă*, Ediție îngrijită de Nicolae Constantinescu și Alexandru Dobre, București: „Grai și Suflet – Cultura Națională”, pp. 284-305.
- Redfield, Robert, 1960, *The Little Community. Viewpoints for the Study of a Human Whole*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Stahl, Henri H., 1981, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București: Minerva.
- Tedlock, Barbara, 1991, “From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography”, în *Journal of Anthropological Research*, vol. 47, no. 1 (Spring 1991), pp. 69-94 ([URL: http://www.jstor.org/stable/3630581](http://www.jstor.org/stable/3630581)).
- Turner, Victor, 1967, *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Vega, Garcilaso de la, „El Inca”, 1974, în *Regeștile cronici ale incașilor*, traducere, prefață și note de Oana Busuioceanu, București: Univers.